

**MAGYARORSZÁGI HADTUDOMÁNYI KÉZIRATOK
ÉS NYOMTATVÁNYOK KATALÓGUSA A KEZDETEKTŐL
A XVIII. SZÁZAD KÖZEPÉIG**

A középkori és korai újkor magyar hadtörténeti kutatások döntően az eseménytörténetre koncentráltak, s csak annyiban foglalkoztak a hadtudományi forrásokkal, amennyiben azok konkrétan kapcsolódtak a hadi eseményekhez, illetve olyan személyiségekhez, mint Zrínyi Miklós vagy II. Rákóczi Ferenc.

A Hadtudományi Könyvtár által szervezett, 1994-ben megkezdett több éves kutatási program arra irányul, hogy az egykorú könyv(tár)jegyzékeket, valamint a ma létező könyvtárak gyűjteményeiben meglévő hadtudományi tárgyú forrásokat számba véve négy éven belül olyan nemzeti „Militárbibliothek”-katalógust hozzon létre, amely tartalmazza a történeti Magyarországon a XIV. század közepétől a XVIII. század közepéig megvolt „összes” hadtudományi kéziratot és nyomtatványt, az ezekre vonatkozó információkkal együtt. (Az összes alatt természetesen a forrásokban előforduló, illetve fennmaradt anyagot értjük.) A mai gyűjtemények számbavétele során feldolgozott anyag persze jórészt nem hazai provenienciájú, összegyűjtésük mégis elkerülhetetlen: egyrészt mert a mai kutatók számára létfontosságú „központi katalógust”-ként szolgálhat, másrészt mert a korabeli könyvtár-jegyzékekben említett művek azonosításához és értékeléséhez szükséges segédeszköz lehet.

A katalógus elkészítésének eszközül a számítógépes adatbázis-kezelő program kínálkozik, amely lehetőséget nyújt a több szempontú visszakeresésre és nagyban megkönnyíti a hiányos, szerző nélküli, nehezen azonosítható címek identifikációját. A gyűjtés alapvetően a nyomtatványokra irányul, mivel a leendő katalógus tételeinek túlnyomó többségét ezek fogják alkotni.

Az adatbázis és az elkészülő katalógus magában foglal minden olyan művet, amelyekben felfedezhető a katonai élet és harci tevékenység bármely területének elméleti igényű tárgyalása. A kritériumok felállításában segítségünkre vannak a műfaj klasszikus, modern kézikönyvei (*Marx János: Geschichte der Kriegswissenschaften...*, München–Leipzig, 1889., és *Maurice J. D. Cockle: A Bibliography of Military Books*. 2. ed. London, 1957.), noha a hadtörténettől a hadtudomány, a sebészettől a katonaeorvoslás, az építészettől a hadiépítészet sok esetben nehezen választható el, s az elméleti igény, a katonai vonatkozások súlyának megállapítása, egyedi mérlegelést követel. A főbb témakörök: az ókori klasszikusok és kommentárjaik, erődítés-, ostrom- és tüzértechnika, ballisztika, pirotechnika, fegyverzettechnika, a gyalogság és lovasság taktikája és harcászata, hadijog, szabályzatok, katonaeorvoslás, a hedvezetés kézikönyvei.

A katalógus időhatára a hadtudományi irodalom XIV. századi (Zsigmond-kori) magyarországi felbukkanásától az első nyomtatott magyar nyelvű hadtudományi munkák megjelenéséig (XVIII. század közepe) terjedő időszakot öleli fel.

A Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a XVIII. század közepéig nélkülözhetetlen kutatási segédlet lehet nemcsak a hadtudomány művelői, de a könyvtárosok, könyvtár- és olvasástörténettel foglalkozó szakemberek számára is. E kutatási téma jelentőségét elsőként Zrínyi Miklós monográfiája, Klaniczay Tibor ismerte fel. Őt követve 1987-ben a XVI–XVII. századi magyar értelmiségről rendezett szegedi konferencián fogalmazódott meg egy ilyen, az értelmiségtörténet tágabb összefüggésrendszerébe állított kutatási program szükségessége. Ott hangzott el, hogy a külföldi művek hazai fogadtatásának vizsgálatakor „külön figyelmet kell majd szentelni a hadászati műveknek, tekintettel arra, hogy mennyire volt ezek információs anyaga „naprakész.” (*Zombori István: Külföldi művek magyarországi fogadtatása*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk.: *Zombori István*. Szeged, 1988. 160. o.)

Ilyen előzményekre támaszkodva kezdődött meg a magyar hadtudomány írott forrásainak összegyűjtése és feldolgozása a Hadtudományi Könyvtárban, 1994-ben. Kutatási programunk szorosan illeszkedik a hazai olvasmány- és könyvtártörténeti kutatásokhoz, mindenekelőtt a Keserű Bálint által 1979-ben elindított szegedi könyvtártörténeti programhoz; a Borsa Gedeon és Vásárhelyi Judit irányította, „16–17. századi könyvek hazai egyházi gyűjteményeinkben” és a Kulcsár Péter vezette „Kéziratos bejegyzések nyomtatott könyvekben” kutatási irányokhoz.

A vállalkozás előmunkálataként a kutatási program résztvevőinek a következő publikációi jelentek meg, illetve állnak megjelenés alatt:

- A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Írták és összeállították *Hausner Gábor, Klaniczay Tibor et alii*. Szerk.: *Klaniczay Tibor*. Budapest. 1991. Zrínyi-Könyvtár IV.
- *Hausner G.*: Zrínyi Miklós hadtudományi gondolatainak forrásai. In: A magyar katonai gondolkodás története az újabb kutatások tükrében. Budapest. 1994. A Hadtudomány című folyóirat melléklete, 18–27. o.
- *Uő*: Adalékok a XVII. századi katonai gondolkodás történetéhez. In: A magyar katonai gondolkodás története. Budapest. (Szerk.: *Ács Tibor*) 1995. 44–56. o.
- *Veszprémy László*: A katonai gondolkodás a Mohács előtti magyarországi latin nyelvű forrásokban. In: A magyar katonai gondolkodás... I. m. 1994. 9–12. o. Kibővített változata: I. m. Budapest. 1995. 11–22. o.
- *Uő*: A budapesti Egyetemi Könyvtár egy hadtudományi tárgyú nyomtatványtöredékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1994. 144–147. o.
- *Domokos György – Hausner Gábor*: Moesch Lukács kéziratosa hadtudományi jegyzetei. Hadtörténelmi Közlemények, 1996. megj. alatt.

A kutatás terve

Kutatásunk kezdeti szakaszában a kidolgozott adatbáziskezelő programban feldolgozzuk a korabeli könyvjegyzékek adatait (kb. 2000 könyv birtoklására, használatára vonatkozó feljegyzésről tudunk – l.: *Monok István*: Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon, 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás. Olvasmánytörténeti dolgozatok, V. Szeged, 1993. 62. o.).

Munkánk első részét a mai magyarországi közgyűjteményekben fellelhető jegyzékekben talált könyvleírások feldolgozása jelenti. Ennek során megkíséreljük az egyes hadtudományi műveket azonosítani, könyvészetileg értelmezni és hadtudományi értéküket meghatározni. Második lépésben – egy esetleges későbbi pályázat keretében – elvégezzük a budapesti köz-, múzeumi és egyházi gyűjtemények (könyv- és kézirattárak, levéltárak) hadtudományi tárgyú anyagának katalogizálását, az autopszia módszerével. Előzetes becslés szerint ez az állomány 500 tétel körül mozog.

Az adatok feldolgozásának megkezdéséhez a szükséges hardver és szoftver rendelkezésünkre áll. A felhasznált szoftver – a Microsoft Access – előnye, hogy az ebben feldolgozott adatállomány más adatkezelő rendszerek alatt is futtatható (Windows szövegszerkesztőkben, valamint Excel 2.0–5.0 Lotus, Paradox, FoxPro, dBASE III–IV., Btrieve, s végül SQL rendszer alatt). Terveink szerint az adatbázis a Hadtudományi Könyvtárban minden kutató számára hozzáférhető lesz.

Adatfelvételünk, némi szükséges módosítással, a Borsa Gedeon és Pavercsik Ilona által a ma is meglévő könyvanyag katalogizálására kialakított adatlapot, valamint a Monok István által alkalmazott szempontokat tekintti kiindulópontnak (az előbbi az MTA Könyvtártörténeti és Bibliográfiai Bizottsága is véleményezte, az utóbbiról l.: *Monok I.*: i. m. 60–62. o.). Ennek megfelelően az adatbázis tartalmazza:

- a) a jegyzékekben talált tételek eredeti olvasatát;
- b) a könyvek címléírását/feloldását (*szerző[ek] nevei*, azok nemzetisége, a *mű címe*, a kiadás[ok] helye[il], a *kiadás éve*, nyomdász[ok] vagy kiadó[ok] neve[il], a kötet terjedelme, *nyelve*, lelőhelye);
- c) a példány leírását (formátum, ha kolligátum, hányadik tagja a kötetnek, a kötetben szereplő ex libris, vagy supra libros szövegek, *possessor bejegyzések*, egyéb kéziratosa bejegyzések, az illusztrációk adatai, táblázatok);
- d) a kötetre vonatkozó információkat (*a mű tárgyszavazása, mely korra és területre vonatkozik*, a kötetre vonatkozó szakirodalom, egyéb megjegyzések).

A program lehetőséget ad arra, hogy bármely felsorolt, de különösen a kurzívval jelölt szempontok alapján keresést végezzünk az adatbázisban.

A szerzők nevét egységesen a British Library General Catalogue of Printed Books, tt. 1–360. London-etc. 1979–1987. alapján vesszük fel. Régi magyar szerzők esetén az MTA Irodalomtudományi Intézetében kidolgozott ajánlást, illetve a Régi magyarországi szerzők c. mű (Bp. 1989.) gyakorlatát követjük.

A tárgyszavazás alapjául a műfaj klasszikus és alapvető kézikönyvei, *Max Jähns*, illetve *Maurice J. D. Cockle* már idézett munkái szolgálnak.

A kutatás várható eredményei

Az egykorú könyvjegyzékek feldolgozása (a *'Keserű Bálint* szerkesztette Adattár a 16–17. századi szellemi mozgalmaink történetéhez c. sorozatban megjelent könyvtörténeti kötetek tételeinek azonosítása és kiegészítése további jegyzékekkel), valamint a különböző gyűjteményekben ma is hozzáférhető hadtudományi munkák összegyűjtése és értékelése lehetővé teszi az európai hadtudomány hazai recepciójának megrajzolását a magyar történelem sorsdöntő századaiban. Egy, a korábinál sokkal árnyaltabb kép bontakozhat ki arról, hogy az egyes társadalmi rétegek a hadtudomány mely ágai és milyen színvonalú, milyen nyelvű művei iránt érdeklődtek. Ennek ismeretében a korszak legnagyobb összefüggő hadtudományi gyűjteménye, a Zrínyi-könyvtár vonatkozó részének jelentősége még jobban kiemelkedik.

Az előzetes mutatóvány-lista a nyomtatott hadtudományi művek 220 példányát veszi számba. A szám a Zrínyi-könyvtár 70 vonatkozó tételéhez viszonyítva jelentős; ugyanakkor elgondolkoztató, hogy csak Velencében 1570-ig 150 katonai tárgyú nyomtatvány jelent meg. A magyarországi gyűjtésben a példányok számát a mai gyűjteményekben található kötetek 1750 előtti, azonosított possessorai is jócskán növelhetik még. E több száz kötetes könyvanyag bemutatása és elemzése a hazai művelődéstörténet egy fontos területét helyezné alapvetően új megvilágításba. A katalógus szerkesztői az egyes könyveket nemcsak leírják, hanem tartalmukat is értékelik, így nem egyszerűen egy könyvészeti katalógus jön létre, hanem vele párhuzamosan egy mellőzött hazai tudománytörténeti disciplinát is elemző tanulmányok dolgoznának fel.

Munkánkat 1996-ban, sikeres pályázatunk eredményeként, az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával végezzük. A pályázat tárgyát képező első kutatási évben a kidolgozott adatbáziskezelő programba feldolgozzuk a korabeli könyv(tár)jegyzékek adatait. Az első év után a kb. 2000 könyvlistából összeállított alaplistát tanulmányban értékeljük és mutatjuk be.

A program második és harmadik évében végeznénk el a budapesti köz-, múzeumi és egyházi, valamint a magyarországi, nem budapesti gyűjtemények hadtudományi tárgyú munkáinak katalógusba vételét. Ezt a negyedik évben kiegészítenénk a történeti Magyarország területén, a mai országhatárokon kívüleső gyűjtemények vizsgálatával. Végül a munka befejezéseként készítenénk el a Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusát.

MUTATVÁNY

Aelianus: De militaribus ordinibus instituendis more Grecorum. Authore Francisco Robortello Utensi. (Zs. J.: 312–313. o., Velence, 1551; uo.: 263. o.: De instruendis aciebus, Párizs, 1532, D.: 126. o. adiecta Theodiru Gaze translatio, D.: 173. o. Köln, 1532, in 80; Del modo di mettere in ordinanza. Trad. Francesco Ferrosi Velence, 1551 in 8° Zs. J.: 357. o.)

Architectura militaris/Germanico idiomate (Magán2 1701:149. o.; Italice Magán2 1707:173. o. in folio; ua. Gallice Magán2 1707:173. o. in 12°)

De arte equitandi, liber italicus (Magán2 1671:62. o.)

Basta, Giorgio: Il maestro di campo generale (Z. M.: 236. o. Milano, 1625 in 8° kétszer)

Basta, Giorgio: Il governo della cavalleria leggiera (Z. M.: 236. o. Milano, 1625, előbbivel kolligatum)

Beckler, Heinrich: in Hugonis Grottii Jus pacis et belli (Sopron 1665: 275. o. in 8°; uo. 1670k: 313. o. in 8° két kiadásban)

Bellus, Petrus: De re militari partes 11 (Jezsuita: 193. o. Velence, 1563, Magán1 1639: 135. o. Velence, 1563 in 8°)

Besonius, Jacobus; Theatrum instrumentorum et machinarium (Magán2 1667: 43. o. in folio)

Billo, Johannes de: Praecipua dogmata bellica (Magán2 1701:149. o.)

Biringuccio, Vannuccio: Pyrotechnia (Zs. J.: 139. o. Velence; 1559, Zs. J.: 185, Velence, 1559, de másik kiad.)

Bisaccioni, Maiolino: Sensi civili sopra Il perfetto capitano di Rohan e sopra la Tactica di Leone imperadore (Z. M.: 238. o. Velence, 1642 in 4°, szöveg és kommentárok)

Boillot, Joseph: Artifices de feu et divers instruments de guerre (Z. M.: 246. o. Strassburg, 1603 in 2°)

Bozius, Thomas: De robore bellico (Jezsuita: 223. o. in 8°, Hannover, 1594???)

Böckler: Architectura militaris, Germanice (Magán2 1707:172. o. in 8°; uő.: Manuale Architecturae Militantis Magán2 1711: 322. o. in 12°/16°)

Böckler, Georg Andreas: Theatrum machinarum novum... Ex Germania in Latium translatum opera R. D. Henrici Schmitz (Z. M.: 244. o. Köln, 1662 in 2°; Magán2 1687:121. o.???)

Böckler: Schola militaris moderna (Sopron 1670k:310. o. in 8°; Magán2 1701:149. o.; uő.: Hauss und Feldt Schule Magán2 1711:315. o. in 4°)

Brancaccio, Lelio et al.: Carichi militari o Fucina di Marte... (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8° több traktátus)

Brechtel, Franz Joachim: Büchsenmeisterei. (Sopron 1634:74. o. in 8°; Büxen Weisserey Magán2 1711:318. o. in 8°)

Burger, Joachim: Singularium observationum juridico-politico-militarium (Magán2 1694:141. o.)

Busbequius, A. G.: De re militari contra Turcam instituenda (Magán1 1628: 121. o. in 8°)

Buchsenmaisterei, Unndt Von Kregs ordnung Unndt Handley (Magán1 1628: in 8°)

Buchsmaisterey, von Geschos, Buchsen, Puluer, Salpeter und Fewrewerk Zuzurichten (D.: 157. o. in 4°)

Capobianco, Alessandro: Corona e palma militare di artiglieria et fortificationi (Z. M.: 246. o. Velence, 1647 in 2°)

Cataneo, Girolamo: Dell arte militare libri V, ne quali si tratta il modo di fortificare... (Z. M.: 229. o. Brescia, 1608 in 4°)

Cellarius, Andreas: Architectura militaris oder gründtliche Underweisung... gebräuchlichen Fortification oder Vestungsbau (Z. M.: 228. o. Amsterdam, 1656 in 2°)

Cervellino, Enea: Militar disciplina (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

- Chabans (Sciaban), Louis de: Il bombardiero veneto. (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Chincherni, Alessandro: Lo scolare bombardiere (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Chirurgia campestris (Kassa 1671:99. o.)
- Collado, Luis: Pratica manuale dell'artiglieria (Z. M.: 247. o. Milano, 1606 in 4°)
- Colombina, Giovanni Barrista: Origine, eccellenza e necessita dell'arte militare (Z. M.: 235. o. Velence, 1641)
- Conea Theatrum machinarum, italice (Magán2 1687:118. o.)
- Conrigius, Hermannus: De bello contra Turcas prudenter gerendo et variae dissertationes (Sopron 1671: 318. o.; uő: varii tractatus Sopron 1668:297. o. in 4°)
- Consilia Bellica Summorum Pontificum Imperatorumque (Magán1 1657: 185. o. in 4° minori)
- Corpus iuris militaris (Magán2 1694:141. o.)
- Delamon: De functionibus militaribus (Magán2 1687:120. o.)
- „De rebus militaribus”, Germanice (Magán1 1651:159.o.)
- Delineatio fortalitorum Hungariae et Croatiae (Magán2 1701:150. o.)
- Diffesa et offesa delle Piazze (Magán2 1667:43. o. in folio)
- Dilich, Wilhelm (Schäffer): Descriptio Turcicorum fortalitorum, Germanice (Magán2 1719:203. o. in 4°)
- Dissertationes Politicae Militaris (Magán2 1676:90. o. in 12°)
- Dögen, Matthias: Architectura militaris moderna. (Z. M.: 229. o. Amsterdam, 1647 in 2°; Magán2 1687:118. o.)
- Du Choul, Guillaume: Discorso... sopra la castrametatione... (Z. M.: 240. o. Padova, 1559 in 8°)
- Dürer, Albertus: De urbibus, arcibus castellisque condendis ac miniendis rationes... e lingua Germanica in Latinam Traductam. Parisiis, 1535 (Zs. J.:128. o.)
- Errard de Bar-le-Duc, Jean: Fortificatio das ist künstliche und wolgegründete Demonstration... (Z. M.: 245. o. Frankfurt, 1604 in 2°)
- Essamine Militare (Magán2 1667:51. o. in 8°)
- Evoli, Cesare d': Delle ordinanze et battaglie (V. L.: 144. o. Roma, 1586)
- Exertitium Militare seu Regulae militares per imagines expressae (Magán2 18. sz. eleje: 219. o.)
- Figurae Propugnaculorum (Magán2 1667: 45. o. in 4°)
- Flaminio della Croce: Theatro militare (Magán2 1667:49. o. in 8°)
- Fortification buch in welscher (Sopron 1637:88. o. in folio)
- Frachetta, Girolamo: Il seminario de'governi di stato et di guerra... (Z. M.: 233. o. Velence, 1617 in 2°)
- Freitag, Adam: L'architecture militaire ou la fortification nouvelle (Z. M.: 358. o. Leiden, 1635 in 4°; uő: Architectura militaris und... Magán2 1711:315. o. in folio)
- Fronspurger, Leonhardt: Vom Kayserlichem Kriegß Rechten, Malefiz und Schulhänden Ordnung und Regiment (Sopron 1652:180. o. in folio; Sopron 1685: 353. o. in kleinen folio; Sopron 1668:297. o. in folio, magyar kivonata Z. M.:341. o.)
- Frontinus: Opera (Magán2 1672: 76. o. in 8°; Strategematum Magán2 1588: 6. o. in 4°; Magán2 1671:61. o.; Zs. J.: 263. o. Párizs, 1532; 173. o. Köln, 1532 in 8°; Astutie militari, Z. M.: 240. o. Velence, 1543 in 8°)

Furtenbach, Josephus: Büchsenmeisterybuch (Sopron 1653:189. o. in folio; mint Büchsenmeistery-Schul... Z. M.: 244. o. Augsburg, 1643 in 2°) uő: Architectura universalis (Sopron 1684:349. o.); uő: Pixmagisteria (Magán2 1687:118. o.; Kunstspiegel??? (Magán2 1711:315. o. in folio)

Gallo, Fabio da Osimo: Regole di squadroni di fanteria (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Gallucci, Giovanni Paolo: Discorso intorno al formare un squadrona (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Gemeine Stretz Rgeln (D.: 157. o. in 4°)

Gentilini, Eugenio: Discorso sopra le Fortezze (Magán1: 118. o.)

Ghain, Jacobus: Exercitium militare (Magán2 1671: 62. o.)

Grotius, Hugo: De Marj libero (Sopron 1653:195. o. in 16. o.; Jezsuita 1660–1686: 41. o.); uő: De iure belli et pacis (Sopron 1667: 291. o. in 4°; uo: 313. o. in 8°; uo 1671:318. o., Magán2 1676: 88. o. in 8°; Magán2 1687:120. o.; Magán2 1707: 170. o.; Magán2 1708:175. o.; Magán2 1711:316. o. in 4°; P 1726:106. o.; P.: 1706: 182. o.; P 1714: 212. o. és 273. o.)

Comentarii Grotti (Magán2 1676: 89. o. in 8°)

Gruber, Johann Sebastian: Die heutige Kriegs Disciplin 2 Bde (Magán2 1711:317. o. in 8°)

Heidemann, Christoph: Architectura militaris (Magán2 1687:118. o., Neüherfürgegebene Kriegs Architectur Magán2 1701:156. o.)

Hero: De mechanicis bellicis (M. Z.: 452. o.)

(Himsel, Gebhard): Florilegium fortificationum tripartitum oder kurtze... Anweisung zu der ietzigen Zeit üblichen Krieges-Bau-Kunst... (Z. M.: 230. o. Halla, 1662 in 4°)

Italicus liber fortificationis (M. Z.: 472. o.)

Jacobi Comitum Parlialiorum: De re militari libri duo (D.: 173. o. Bázel, 1537)

Jus militare (Magán2 1694:143. o.)

Kriegss Manual (Magán2 1694: 275. o. in 8°)

Kriegs Ordnung zue wasser Unndt Brandt (Magán1 1628: 117. o. in folio)

Krigss RAth ader Consilium militare (D.: 157. o. in 4°)

Lackner, Kristóf: Galea Martis (Z. M.: 239., 240. o. Tubingae, 1625 in 8° két pld.)

La Noue, François de: Discours politiques et militaires (B. B.: 434. o., Bázel, 1587 in 4°)

Leo imperator (I. Bisaccioni, M.): De bello apparatu liber (Sopron 1670k:315. o. in 12° vagy 16°; Kassa 1671: 100. o.; Kassa: 171. o. in 8° és in 12° vagy 16°)

Leoninus, Rausner: Consilia bellica contra Turcam et orationes (Sopron 1670k: 308. o. in 4°)

Liber artis militiae (Csapodi 1515: Nr. 2329)

Lipsius, Justus: Saturnalium sermonum libri duo Benne: De militia Romana és Poliorceticon sive de machinis... (Z. M.: 234. o. Antwerpen, 1604; De militia Romana Magán2 1719:203. o. in 4°; ua. Magán2 1721:210. o. in 4°; Jezsuita 1707: 275. o. in 4°, Jezsuita 1660–1686: 8. o. Antwerpen, 1598 in folio)

„Lovon Ualo hadakozasrul mestersegh”, Germanice (Magán1 1642: 150. o.)

Machiavelli, Niccolò: Tutte le opere (IV: L'adte della guerra) (Z. M.: 196. o.)

Maletus: Architectura militaris, Germanice (Magán2 1707: 172. o. in 8°)

Manire universalle de fortifier sanle modelle (Magán2 1667: 47. o. in 8°)

Manuale militare, Germanice (Magán2 1687: 121. o.)

Marchi, Francesco de: Della architettura militare... libri tre (Z. M.: 227. o. Brescia, 1599 in 2°)

De medicina militari, Büchlein (Magán2 1704:166. o.)

- Melder, Gerard: Korte en klare instructie van regulare en irregulare fortificatie... (Z. M.: 231. o. Utrecht, 1658 in 8°, fűggelékében Ruse műve)
- Melzo, Lodovico: Regole militari sopra il governo (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Modestus; De rebus militaribus (M. Z.: 478. o.; De vocabulis rei militaris Zs. J.: 263. o. Párizs, 1532, D.: 173. o. Köln, 1532 Z. M.: 241. o. Leiden, 1592 in 4°)
- Modus aedificandorum fortalitorum (Magán2 1680k: 112. o.)
- (Monduid, Felix): Classicum novi hannibalis (Z. M.: 239. o. Bécs, 1662 in 4°)
- Monluc, Blaise de: Commentari de signor Bagio di Monluc marescial di Francia (Z. M.: 237. o. Firenze, 1630 in 4°)
- Musqueten Exercitien Bücklein (Magán2 1694: 276. o. in 12°)
- Neumair, Joh.: Zween Kriegsdiscurs über 8 Bücher Julii Caesaris (Magán2 1667: 43. o. in folio)
- Nottnagel, Christoph: Manuale fortificatorium oder kurtzes Handbüchlein von der Vestungs-Bawkunst (Z. M.: 231. o. Wittenberg, 1659; Architectura militaris, Germanice Magán2 1707:173. o. in 12°)
- Nottnagel: Mathesis militaris (Magán2 1711:315. o. in 4°)
- Onoszandrosz: De re militari (Z. M.: 361. o. Nürnberg, 1595 in 8°)
- Ordnung Namen und Regiment alles Krigsvolks, Gesckechte Namen und Zall aller Buchsen, Einer ganzen Artelerey, eins Veld Zugs und Zeughaws, von ydes gewicht Stam und Lott. Item fiewerpfeyll und schimolische fiewerwerk Zuzurichten (D.: 157. o. in 4°)
- Pachlec, Georgius Antonius: Schola nova militaris Germanica (Magán2 1671: 56. o. in 12°)
- Péchy Lukács: Az keresztyén hadakozások tüköre (Nagyszombat, 1595)
- Pellicciari, Bartolomeo: Avertimenti in fattioni di guerra (Z. M.: 237. o. Velence, 1619 in 4°)
- Perret, Jacques: Architectura et Perspectica. (Z. M.: 245. o. Oppenheim, 1613 in 2°)
- Polyanios: Stratagematum libri VIII. (Magán1 1601–1607: 76. o. Leiden, 1589 in 12/16°; D.: 173. o. Bázél in 8°, a Justo Vulteo translati; D.: 165. o. De re militari, Bázél, 1540 in 4°)
- Polybius: De domestica militarique disciplina Graece. Prisiis, 1539 (Zs. J.: 328., 330. o.)
- Polybius: De militia Romanorum ex Polybii hitoris excerptus Jano Lascare interprete Parisiis, Gromorsus, in 8° (Zs. J.: 183. o., D.: 173. o. Bázél, 1537)
- Polybius: Castrametatio Romanorum ex historiis Polybii (Z. M.: 241. o. Leiden, 1592 in 4°)
- Practica Gallica de fortificationibus (Magán2 1667: 43. o. in folio)
- Praxis artolleriae pyrotechnicae (anoním) (Magán2 1667: 45. o. in 4°)
- Rantzau, Heinrich von: Commentarius bellicus, libris sex distinctus... (Z. M.: 238. o. Frankfurt, 1595 in 4°)
- Relfendsius, Johannes Guillelmus: Krieg Recht (Magán2 1721:212. o. in 12°)
- Reutterkhunst khayszers Stallmaister (B. B.: 423. o.)
- Rohan, Henri de (l. Bisaccioni. M.): Il perfetto capitano (Magán2 1667: 47. o. in 8°; Le parfait capitain Magán2 1701: 159. o.)
- Rudimentum proprium militaris architecturae, kézirat (Magán2 1707: 172. o. in 4°)
- Ruse (Rysenstein), Henrik: Verstercke vesting (Z. M.: Utrecht, 1658)
- Ruselius, Hieronymus: De arte militari (Magán2 1671: 57. o. in folio)
- Sardi, Pietro: Il capo de' bombardieri (Z. M.: 235. o. Velence, 1642 in 8°)
- Sardi, Pietro: Discorso sopra la necessita et utilita dell'architettura militare (Z. M.: 236. o. Velence, 1642 in 4°)

- Saumaise (Salmasius), Claude de: De re militari Romanorum liber (Z. M.: Leiden, 1657, Magán2 1672:77. o. in 4°)
- Savorgnano, Mario: Arte militare terrestre e maritima (Z. M.: 233. o. Velence, 1614 in 4°)
- Schildknecht, Wendelin: Harmonia in fortaliis construendis... (Fortification Magán2 1707:173. o. in folio)
- Schwendi, Lazarus: Kriegs Discurs von Bestellung des gantzen Kriegswesen (Sopron 1670k: 307. o. in 4°; magyar kivonata Z. M.: 314. o.)
- Seiter: Praxis militaris (Magán2 1687:118. o.)
- Siemienowicz, Kazimierz: Artis magnae artilleriae, pars prima (Magán2 1667: 45. o. in 4°; Z. M.: 247. o. Amsterdam, 1650 in 2°; ua. Germanice Magán2 1707: 173. o. in folio)
- Il soldato christiano italicus liber. (T. B.: 155. o.)
- Solemne, David de: La charge du marechal des logis (Magán2 1667: 43. o. in folio)
- Spadino, Francesco Piccinino: Modo di formare di squadroni (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Speckle, Daniel: Architectura von Vestungen... (Z. M.: 229. o. Strassburg, 1608; uo.: 414. o. Strassburg, 1589, Magán2 1711:314. o. in folio)
- Starowolski, Simon: Institutorum rei militaris libri octo (Magán2 1701: 155. o.)
- Tensini, Francesco Ch.: La fortificatione, guardia, difesa et espugnatione delle fortezze (Magán2 1667: 43. o. in folio, kétszer, Z. M.: 228. o. Velence, 1630)
- Tracte des fortifications ou Architecture Militaire (Magán2 1701: 158. o.)
- Ufano, Diego: Archeley das ist gründlicher Bericht von Geschüß und aller zugehör... (Z. M.: 245. o. Frankfurt, 1614 in 2°)
- Valdes, Francesco de: Specchio et disciplina militare (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)
- Valle, Battista della: Libro pertinente a capitani per retener e fortificare una citta con bastioni (Z. M.: 240. o. Velence, 1558 in 8°)
- Valturius, Robertus: De re militari (Csapodi: Nr. 1874. Verona, 1472 Corvinából; M. Z.: 478. o., Párizs, 1534 ?; Zs. J.: 263. o. Párizs, 1534; Matica 1730: 151. o. Verona, 1472)
- Vegetius, Flavius: De re militari (Z. M.: 241. o.; M. Z.: 472. o.; Köln, 1580; Sopron 1670k:315. o. in 12° vagy 16°; Magán2 1667: 48. o. in 8°; Magán2 1671: 61. o.; Zs. J.: 263. o. Párizs, 1532; T. Gy.: 510. o., 521. o.; B. J. M.: 124. o. in 8°; D.: 172. o. Köln, 1532 in 8°; P. 1726:117. o.; Jezsuita: 194. o. in 8°, Köln, 1532; Jezsuita 1649: 228. o. in folio, Párizs, 1533, C. Perier; Jezsuita: 181. o. in folio Párizs, 1553; Magán1 1601–1606: 76. o. Frankfurt, 1602 in 12/16°; magán1 1651: 161. o.; B. B.: 424. o. in 4°)
- Vitruvius: De architectura libri decem (Frontinus: De aquaeductibus munkájával együtt Strassburg, 1550 Zs. J.: 130. o.); Magán2 1687: 125. o.; D.: 45. o.; Vitruvius: I dieci libri dell'architettura, 40. B. J. M. 128. o.; Z. M.: 458–459. o. Velence, 1629; Architecture generale par Perrault Magán2 1701:158. o.; ua. per G. Rivium in Germanicum tramlati D.: 47. o. Nürnberg, 1548)
- (Wallhausen) Welthausen, Jacobi von: Kriegskunst zu Fuß... (Z. M.: 231. o.)
- Welthausen, Jacobi von: Kriegskunst zu Pferd... (Z. M.: 232. o.)
- Welthausen, Jacobi von: Manuale militare (Sopron 1670k: 307. o. in 4°)
- Wilichius, Jodocus: De decore et iure militari (Zs. J.: 177. o. Frankfurt, 1542)
- Xenophon: De Cyri vita et disciplina (Sopron 1670k: 312. o. in 8°)
- Zeising: Theatrum machinarum (Magán2 1694:276. o. in 4°)

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉS

- B. B. Batthyány Boldizsár a könyvbarát (1570–1588). In: Iványi, 1983. 389–436. o.
- B. J. M.: Brutus János Mihály (1592) in: Iványi, 1983. 114–132. o.
- Csapodi: Csapodi Cs.–Csapodiné Gárdonyi K.: Bibliotheca Hungarica. 1–3. Bp. 1994.
- D: Derschwan-könyvtár, 1575. Szerk.: Keveházi K., Monok I. Szeged, 1984.
- Iványi, 1983: Iványi B.: A magyar könyvkultúra múltjából. Kiad. Herner J., Monok I. Szeged.
- Jezsuita: Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. I. Szerk. Farkas G. Monok I. Szeged, 1990.
- Kassa: Kassa város olvasmányai 1562–1731. Szerk. Gácsi H., Farkas G. stb., Szeged, 1990.
- Kulcsár: Kulcsár P.: Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae. Szeged, 1965.
- Magán1: Magyarországi magánkönyvtárak I. 1522–1657. Szerk. Varga A. Bp.–Szeged, 1986.
- Magán2: Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721. Szerk. Farkas G., Varga A. stb. Szeged, 1992.
- Matica: I. Kotvan–E. Frimmová: Inkunabuly Slovenskej Nádornej Kniznice Matice Slovenskej v Martine, 1988.
- M. Z.: Mossóczi Zakariás könyvtára (1587). In: Iványi, 1983. 437–486. o.
- P.: Partiumi könyvesházak, 1623–1730. Szerk. Fekete Cs., Monok I. stb. Bp.–Szeged, 1988.
- T. B.: Török Balázs (1610). In: Iványi, 1983. 153–156. o.
- Sopron: Lesestoffe in Westungarn. I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Szerk. Grüll T., Keveházi K. stb. Szeged, 1994.
- T. Gy.: Thurzó György könyvtára, 1610. In: Iványi, 1983. 505–536. o.
- Z. M.: A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1991.
- Zs. J.: A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587). Szerk. Monok I., Szeged, 1992.
- V. L.: Veszprémy L.: A budapesti Egyetemi Könyvtár egy hadtudományi tárgyú nyomtatványtöredékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények 107, 1994. 2. sz. 144–147. o.